



Deme László (1921–2011)

Nagy veszteség érte a magyar nyelvésztársadalmat, a nyelv- és beszédművelő mozgalom tagjait, az egész magyarlakta, magyar nyelvű, magyar iskolájú Kárpát-medencei magyartanár és magyar tanár tanítóját: meghalt az egyik legsokoldalúbb magyar nyelvész: Deme László, aki már 20 éves korában tudta, hogy nyelvész lesz.

Már 20 éves korában három cikke jelent meg a legtekintélyesebb magyar nyelvészeti folyóiratban, a Magyar Nyelvben. Két évvel később az első monográfiája (*A hangátvetés a magyarban*) is napvilágot látott a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai sorozatban – és ezzel elindult egy nem akármilyen tehetségű nyelvész életpályája.

Ha számot szeretnénk adni életpályájáról, a több mint ötszáz tanulmányról és közel 30 kötetről, meg kellene írunk a magyar nyelvészet utóbbi 70 évének történetét, hiszen szinte nincs olyan területe a nyelvtudománynak, amelyet Deme László ne gazdagított volna értékes és maradandó eredményekkel. Ilyen az általános nyelvészet, a grammatika, a szövegtan, a nyelvtörténet, a nyelvjárástan, a nyelvjárástörténet, a nyelvföldrajz, a fonetika, a szókészlettan, a regionális köznyelv, a helyesírás, a nyelv- és beszédművelés, az anyanyelvoktatás, sőt a névtan, a stilisztika, és a nyelvfilozófia is.

Saját maga sokszínű tevékenységéről így nyilatkozik: „Alkalmazkodva a mindenkori lehetőségekhez, nem mindig azzal foglalkoztam, ami érdekelt; de mindig érdekelt az, amivel éppen foglalkoztam. Így munkálkodásom tematikusan változó – optimistábban szólva: változatos – lett; s az egyik részterületen kialakult szemléletem megtermékenyítően hatott a másikra, a többire: az átváltás sosem újrakezdést jelentett számomra, csak a más területen való folytatást, továbbhaladást. (Ha

nagyképpen hangzik is, így fogalmazhatnám: A változó intézményekbe magamat mindig sikerült magammal vinnem)” (in: Bakró-Nagy Mariann–Kontra Miklós [szerk.]: *A nyelvészetről – egyes szám első személyben*. Budapest, 1991, 13).

A nyelvészek egy része elsősorban csak a funkciót vagy csak a konstrukciót szokta kutatni. Deme László azon ritka nyelvészek közé tartozott, aki a funkciót és a struktúrát (konstrukciót) egyforma figyelemmel, párhuzamosan vizsgálta, és azt tanította: „a nyelv születése pillanatától funkcionális rendszer, mely fejlődésében is mindig rendszerszerűen funkcionált, és funkcionálása közben is rendszerszerűen fejlődött” (*A beszéd és a nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1978, 6), tehát a nyelvi struktúrák elválaszthatatlanok a funkciótól, és ezt a nyelv leírásában figyelembe kell venni.

Munkáit nagy anyagismeret, a nyelvi adatok gazdagsága jellemezte, ugyanakkor a szintézisre való törekvés, az elméleti kérdések, az új utak és módszerek iránti érzékenység és fogékonyság.

Nem véletlen tehát, hogy egész sor tanulmányában és nagyobb lélegzetű munkájában már másoknál jóval korábban leírt olyan nyelvi tényeket, amelyeket később a nemzetközi szakirodalom is felfedezett, és újdonságként ünnepeelt. Még a szövegnyelvészet kialakulása előtt vizsgálni kezdte a mondat fölötti régiókat és azt, hogy önálló mondataink egymástól független gondolatok kifejezői-e, vagy maguk is részei-e egy még nagyobb egységnek. Nem sokkal később pedig „az egyes szövegtípusok (értekező próza, széppróza stb.) konnexitásának szintaktikai eszközrendszeréről világvizonylatban is elsőként közölt egzakt mutatókat” (Békési Imre: MNy. LXXXVIII: 244).

Vagy: mire megjelent a mélységhipotézis (Yngve), ő már kidolgozta a mondategész, a mondategység és a szintagmák szinteződésének és tömbösödésének elméletét. De megelőzte korát a nyelv és beszéd viszonyáról szóló összegzésével, valamint pragmatikai kutatásaival is.

Deme László nemcsak éles problémalátású, ötletgazdag, józan kritikai érzékű tudós, hanem kitűnő tanár, előadó és nagy hatású szónok is volt. Nem véletlen, hogy körülötte Szegeden – páratlanul segítőkészsége eredményeként – olyan iskola alakult – az ő koncepciójára és kutatási eredményeire építve –, amely elsőként közelített funkcionális szempontból a magyar nyelvhez. Nehéz volna felmérni, hogy Szegeden, de másutt is hány októnak és kutónak a szakmai fejlődésében, tudományos tevékenységében és előrehaladásában játszott fontos szerepet, hiszen szakmai és más kérdésekben is sokan és sokszor fordultak/fordultunk hozzá tanácsért, és sohasem hiába.

Úgy gondolom, sőt tudom, hogy tanítványainak nem csak a szegedi iskola tagjai vallják magukat. Mi is, többen (magam is) a Mai Magyar Nyelvi Tanszéken.

Deme Lászlónak azonban nem csak a nyelvészek között vannak tanítványai. Soha nem elégedett meg ugyanis azzal, hogy kutatásainak eredményeit csupán a nyelvtudomány művelőivel ossza meg, mindig talált rá módot, hogy azt az érdeklődők szélesebb köre elé tárja, és közkinccsé tegye. Generációkat tanított még betegen is cikkeivel, előadásaival, rádiós és televíziós műsoraival, szakköri foglalkozásaival helyes nyelvszemléletre, nyelvhasználatra és szép magyar beszédre. Tudományával mindig az embert, a társadalmat kívánta szolgálni, mert ahogy maga írja: „A nyelvtudomány – a nyelv és a beszéd tudománya – akkor tölti be társadalmi hivatását, ha nemcsak vizsgálja a nyelvi rendszert és a kollektív beszédgyakorlatot, hanem segíti működésében és fejlődésében.”

Tette ezt olyan érthető, kristálytisza logikájú szép magyar nyelven, amelyben benne volt a tanítványára figyelő tanár egyénisége, a tudatos fogalomalkotó találatekonysága és szellemessége. És nemcsak kutatott, tanított, hanem örködött, szólt, figyelmeztetett, és ha kellett harcolt is a jó ügy érdekében. Néha, sajnos, hiába.

Sok mindenről lehetne, sőt kellene még Deme Lászlóval kapcsolatban szólni. Például arról, amit egyszer már Mikola Tibor egy kerek évforduló alkalmából fölvetett: hogy most, amikor világszerte nagy divatja van a mindent átfogó, mindent „megmagyarázó”, egyedül üdvözítő elméletek kovácsolásának, Deme László miért nem alkotott magának egyet. Ezt ő maga helyesen így válaszolta meg: „mert [Deme] túlságosan jól ismeri a nyelvet, nemcsak egy-két oldalát, hanem valamennyi lényeges aspektusát, s tudja, hogy nem szabad egyik vagy másik részt kiragadni, abszolutizálni, s hogy nem szabad a múltat, a hagyományt és a jelent meg a jövőt egymással szembeállítani, mert ahogy egy helyen írja: »Nem igazi hagyomány az, ami folytatásra alkalmatlan, s nem igazi modernség, ami nem az addigiakból nő ki«” (Népr. és Nytud. XXIV–XXV: 8).

Deme László sokszor hangsúlyozta, hogy a nyelv, a nyelvi jelenségek mögött mindig az embert kereste. Munkáját, életét végignézve nekünk nem is kell keresnünk, hiszen előttünk áll az ember: Deme László, aki szüntelenül dolgozott, vitázott, kereste az újat, szolgálni kívánta a jót, és aki

életét a szokott tömörséggel így foglalta össze: „Születtem, élek és meg fogok halni, mint minden átlagember. A két szélső pont közötti időt munkával töltöm ki: ez a kenyerem, hivatásom, és kedvteléselem is egyszerre” (id. Mikola Tibor i. m. 10). És még valami: tudjuk, hogy fanyarkás önróniával és humorral palástolt, olykor kemény szavai mögött segítőkész, melegszívű, igaz jó barát rejtőzött.

Nem felejtjük el.

Keszler Borbála

professor emeritus

ELTE BTK

Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet